

Puhtu – tükike baltisaksa ajalugu



Puhtu ornitoloogiajaam ja üks von Helwigi skulptuuridest



Puhtu kutsarimaja (valvuri maja)



Vaade Puhtulaiule

Puhtu – tükike ajalugu

Puhtulaid, praegu küll juba Puhtu poolsaar, on juba rohkem kui sadakond aastat inimesi meelitanud oma lopsaka ja pisut teistmoodi loodusega ning kultuuritähistega.

Viidad TAMM, MÄND JA SCHILLER näitavad teed tõeliste tähelepanuväärsuste juurde. Puhtu tamm on ligi 400-aastane ja rohkem kui 5-meetrise läbimõõduga hiiglane. Puhtu määnd on võib-ollamõnikümme aastat noorem ja ka ümbermõõt on kolmveerand meetri jagu väiksem. Siiski tasub mõlema juures peatuda ja endistest aegadest mõtteid mõlgutada.

Laiust poolsaareks

Puhtulaid on merest kerkinud veidi rohkem kui 2000 aastat tagasi ja on kogunud kõrgust keskmise Lääne-Eesti maakerke kiirusega, st 2–3 mm aastas. Kõrgemad künkad poolsaare keskosas on pisut üle 5 meetri merepinnast. Tõenäoliselt on siin juba ammusest ajast kasvanud lehtpuumets. Esimest korda on Puhtu saart mainitud 15. sajandi maajaotusdokumentides nime all Holm zu Pucht. Werderi mõisa kaartide järgi on Puhtulaiu ja Virtsu poolsaare vahelise väina laius olnud 700 meetri ringis. Selles väinas asus ka teisi väiksemaid laide.

Kohalike kalurite mälestuste järgi sõitsid püügimehed oma noodalaevaga veel 19. sajandi keskel Virtsu ja Puhtulaiu vahelisest väinast vabalt läbi. Umbes sellel ajal ehitati mandri ja laiü vahele teetamm ja sild. 1952. aastal asendati sild kivitammiga ja sellest ajast peale on Puhtulaid tegelikult poolsaar.

Helwigi aeg

18. sajandi keskpaigast sai Puhtust asustatud saar – kohalik mõisnikust maanõunik Carl Thure von Helwig rajas sinna suvituskoha. Mets kujundati ümber hollandi stiilis pargiks. Metsa raiuti sihte ja avati vaateid, istutati puid ja pöösaid ning kujundati saare keskelt kiirtekujuliselt hargnev teede võrk. Ehitati Hiina maja, mis oli von Helwigite suvilaks ning mitmeid väiksemaid suvituspaiviljone. Virtsu poolt vaadatuna olevat Puhtulaiu keskel kõrguv hoone pakkunud väga romantilist vaatepilti.

Von Helwig, üks tolle aja ja selle kandi rikkamaid mõisahärrasid, lasi parki püstitada umbes viiskümmend mälestussammast ja skulptuuri suguvõsa tähtsatele isikutele ja pereliikmetele. Nimistusse kuuluvad näiteks Wrangel, Tiesenhausen, Kursell jt. Helwigi kogus oli näiteks leinava kariidi kujuline monument perekonna rahulas, monument “kõikidele armastusväärsetele naisiludustele”, monument iseendale, kui “neitsilikku looduse hardale imetlejale”.

Kuulsaim kõigist on kahtlemata ausammas Friedrich Schillerile. Von Helwigite naispere polnud mitte lihtsalt kuulsu luuletaja austajad ja imetlejad, vaid kuulsid luuletaja abikaasa Charlotte von Schilleri tutvusringkonda. Puhtu kivi pandi tõenäoliselt püsti 1813. aastal von Helwigi lese Wilhelmine poolt. Ilmasõdade aegu sai sammas tugevasti kannatada. Praegu asuvad originaali säilinud tüki Läänemaa Muuseumi ekspositsioonis. 1957. aastal Paul Horma valmistatud ja 1958. aastal parki pandud sammas erineb oma lakoonilisusega mõneti originaalist.

Uexkülli aeg I

19. sajandi teises pooles kujundati park pisut ümber ja tollest peale võib seda nimetada inglise stiilis pargiks. Sirged teed asendusid looduslikumate, pisut kõveramate vormidega, samuti lasti puistul ja pöösastel pisut lopsakamalt ja omasoodu kasvada. Tollest ajast on teada mitmeid hooneid, näiteks saare keskel asunud mitmekorruseline Perekonnamaja, pisut lõuna poole jäänud Söögimaja, samuti mõned ühepereelamud ning paviljonid mitmes grupis pargi eri osades. Enamasti olid majadel ka nimed vastavalt sellele, kes neis majades tavaliselt suvitamas käis.

Pargis oli 7 kilomeetrit liivateid, mida igal hommikul rehitseti, et tollane omanik ja oma iseloomu poolest tuntud Virtsu mõisaproua paruness Elisabeth von Uexküll saaks esimesena oma jala rajale tõsta. Perekonnamaja kõrval oli iluaed ja selle taga looduslik puisniit, kus kasvasid saare kõige vanemad, suuremad ja kaunimad tammed. Võõrastel polnud pargis käimine lubatud, ehkki kohalikud elanikud tohtisid sealtkaudu käia, kui neil oli asjatoimetusi, näiteks kalurid.

Sellest perioodist saame pildi kunstnik W. S. Stavenhageni 1867. aastast pärit gravüürikogu “Album Ehstländischer Ansichten” abil. Kunstnik külastas 19. sajandi keskel Eestimaad, muu hulgas Puhtu saart.

Esimese maailmasõja ajal oli Puhtulaiul Vene armee vesilennukite lennubaas, läänerrannikul asus ka maabumissild. Pärast sakslaste õnnestunud Saaremaa desanti 1917 aastal lahkus vene armee kiiruga, “põletades

sillad” ning põletati ka peaaegu kõik hooned, välja arvatud kutsarimaja koos tall-tõllakuuriga, mis on tänaseni alles valvuri maja nime all.

Uexkülli aeg II

1914. aastal pärandati Puhtulaid Jakob von Uexkülli, Tartu ülikooli kasvandikule ja Heidelbergi ülikooli professorile, kes saabus Puhtusse 1929. aastal, kuid sai Eesti riigi käest ainult õiguse tegutseda siin rentnikuna. Jakob von Uexküll ehitas endise Valgu maja asemele suvekodu, kus ta oma perega igal suvel puhkas. Selleks, et Puhtus oleks ka alalised elanikud, palkasid Uexküllid 1934. aastal saare hooldajaks krahv Alexander von Keyserlingki, loodusesõbra ja harrastusornitoloogi, kes elas Puhtu kutsarimajas 1939. aastani. Keyserlingk elas siin oma perega, teenis lisaissetulekut linnukoerte dresseerimise ja faasanite ning nutriate kasvatamisega. Oma linnustikualased märkmed koondas ta 1936. aastal avaldatud põhjalikku ülevaatesse. Tema loodusehuvi ja aktiivne linnukaitseline tegevus viisid selleni, et 1939. aastal võeti Puhtulaid ja Adralaid looduskaitse alla. Keyserlingki mäletatakse kui karmi käega loodusekaitsjat, kes paugutas saartel linnumune korjavate kohalike elanike pihta haavlipüssi ja pani linnupesade juurde linnumunade korjajate karistamiseks püüisraudu.

Teadlaste aja algus

Puhtulaiu ja selle ümbruse looduseväärtused olid silma jäänud juba saare omanikele ja nende külalistele, aga ka piirkonnas liikunud looduseuurijatele. 1803. aastal külastas muuhulgas ka Puhtut botaanik Gottfried Albrecht Germann. 1852 aastal käis siin botaanik ja geoloog, hilisem Peterburi teaduste akadeemia akadeemik Friedrich Schmidt. Sama aastasaja 70-ndail aastail käis mitmel korral Pivarootsi ja Virtsu ümbruses linde uurimas Tartu Ülikooli Zooloogia Muuseumi konservaatore Valerian Russow. Selgrootuid uurisid Gustav Flor, Max Gustav Christian Carl Braun ja Alexander Gustav von Schrenk.

Puhtut on kirjeldanud veel Eestimaa aiandusseltsi instriktor Friedrich Winkler, botaanikud Rudolph Leibert ja Karl Reinhold Kupffer.

1926. aastal kirjeldas Virtsu ümbruse niitusid Alfred Blumberg (Lillema), keskendudes ka piirkonna geoloogiale ning mullastikule. 1930-ndatel aastatel uurisid Puhtu taimestikku Gustav Vilbaste, August Reeben, Arthur Rühl, Gustav Isotamm, Priidu Kochtitsky (Kohava), Teodor Lippmaa jt.

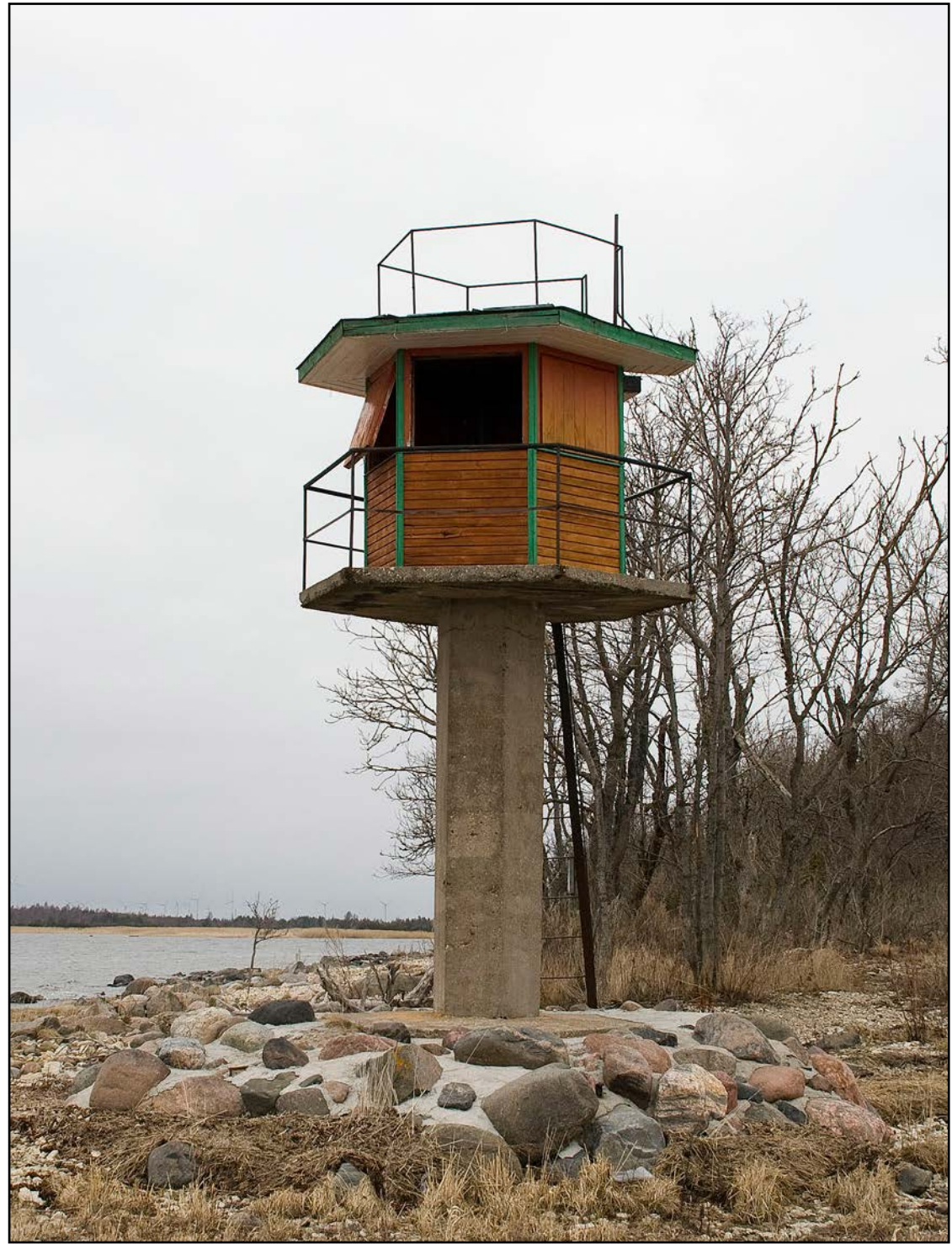
1939. aastal lahkus Jakob von Uexküll Eestist ja asus elama Capriile, maaomand läks Tartu Ülikoolile.

1949. aastal anti Puhtulaiu maad omandi õigusega tähtajata kasutamiseks Bioloogia Instituudile (hilisem Zooloogia ja Botaanika Instituut) bioloogiajaama rajamiseks. 1950. aastal loodi Eesti NSV Teaduste Akadeemia Bioloogia Instituudi algatusel Puhtu zooloogiline-botaaniline kaitseala. Kuna ametlikku looduskaitset enne 1957. aastat veel polnud, hooldati Puhtut instituudi oma jõududega. Nii oli Puhtu esimene pärast sõjaaegne looduskaitseala Eestis. 1953. aastast rajati siin Eerik Kumari eestvedamisel ornitoloogiajaam.

1940-ndatest ja 50-ndatest aastatest algas väga aktiivne väliuurimiste aeg, Puhtut külastas ridamisi noorema ja vanema põlvkonna teadlasi ja üliõpilasi. Avastati märkimisväärne ja omapärane linnuränne ning liigirikas taimekate. Nimetada võiks ornitolooge Eerik ja Aino Kumari, akadeemik Johann Eichfeldi, entomoloog Aleksander Stackelbergi, mükoloog Erast Parmast, botaanik Maret Kaske (tema leidis esimesena Puhtust hiljem Vilma Kuuse poolt määratud väga haruldase Ruthe sörmkäpa), entomoloog Hans Remm, zooloogid Kalju Paaver ja Harry Ling. Tollest ajast peale on Puhtut külastanud kõikide põlvkondade ornitoloogid. Tuntumatest nimedest ehk ainult mõned: Ahto Jõgi, Taivo Kastepõld, Leo Aumees, Olav Renno, Heinrich Veromann, Sven Onno. Putukaid on uurinud Harald Haberman, ämblikulaadseid Asta Vilbaste, samblaid Aino Kalda, mullastikku Alfred Lillema ja Herman Michelson, kevadräime kasvukiirust hilisem ornitoloog Valdur Paakspuu.

Pärast Virtsu-Laelatu-Puhtu Zooloogilis-Botaanilise keeluala loomist 1959. aastal rakendus ametlikult kaitse-reežiim. 1960. aastal ehitati tänaseni püsti olev linnuvaatlustorn. 1969. aastal valmis Puhtus lindude ökofüsioloogia labor ja sellest ajast peale kuni 1980. aastate lõpuni oli Puhtu Jüri Keskpaiga eestvedamisel lindude ökofüsioloogia uurimise esirinnas kogu tolaeagse Nõukogude Liidus.

1987. aastal püstitati Puhtu Ornitoloogiajaama juurde pööravale teekäänule (samuti ka Kirbla astangule) kujur A. Taniloo-Bogatkini poolt loodud mälestuskivi Puhtu Ornitoloogiajaama rajajale Eerik Kumarile.



Puhtu linnuvaatlustorn (1960)



Üks säilinud skulptuuridest



Mälestustahvel Jakob von Uexkülli ornitoloogiajaama hoonel